

Debreczeni Attila

KRITIKAI KIADÁS
PAPÍRON ÉS KÉPERNYŐN*

A konferencián elhangzott előadás, amelyen jelen írás alapul, egészen más felépítésű volt, s ezt az eltérést most nem elsősorban az előszó és az írott szöveg közötti különbség okozza. Az előadás egy kivetített honlap szerkezetének és működésének bemutatásához kapcsolódva próbálta meg fejlesztés alatt álló elektronikus kritikai kiadások alapfogalmait körüljárni és kontextualizálni. E kifejtési logika írásban nemigen lehetne hatékony (még screenshot alkalmazásával sem), hiszen az alapvetően más mediális közeg alapvetően más módon képes az információkat értelmes és érthető egységgé szervezni. A jelen szöveg épp ezért az alapfogalmak bemutatását és kontextualizálását formálódásuk leírása által kívánja elérni, a mediális közegnek megfelelő narratív sémát követve. Papír és képernyő különeműsége azonban nemcsak magántermészetű műhelygondja ennek az előadáson alapuló írásnak, hanem tulajdonképpen tárgya is, noha az „elektronikus kiadás” elméleti kérdéseinek tételes vizsgálatát nem vállalja fel, inkább csak az e területen bejárt saját útra tekint vissza (ezért az egyes szám első személyben megszólaló hang, és ezért a tételes hivatkozások mellőzése is). A saját út egy jó ideje már szerencsére egy kutatói közösség által együttesen alakított utat jelent, annak a kutatói közösségnek a közös gondolkodását, amelynek szervezeti keretét az MTA–DE Klasszikus Magyar Irodalmi Textológiai Kutatócsoport biztosítja.

* A tanulmány az MTA–DE Klasszikus Magyar Irodalmi Textológiai Kutatócsoport programja keretében készült, és az OTKA (K K108831) támogatásával jött létre.

(az elektronikus kiadás mint cél)

A belátás, hogy elkerülhetetlen a kritikai kiadások átléptetése az elektronikus közegbe, nem elsősorban ezen új közeg lehetőségeiből és kihívásaiból, vagyis önmagában vett vonzásából fakadt, a döntő indíttatást e tekintetben a könyv mediális sajátosságainak bizonyos korlátozottsága jelentette. Az 1980-as évek végén, 1990-es évek elején beáramló és hatni kezdő új szövegkritikai elméletek, mint például a genetikus kritika, igen termékenyítő elvi válaszokat adtak a klasszikus textológiai gyakorlatot egy ideje már érezhetően feszítő problémákra, ezért úgy éreztem, ki kell próbáljam gyakorlati teljesítőkéességüket is, saját anyagon. Éppen húsz éve annak, hogy kísérletet tettem egy kisebb szövegkorpusz genetikus szemléletű feldolgozására és a változatokban testet öltő alakulástörténetnek egyetlen folyamatos szöveggé való megjelenítésére. A kísérlet sikeres volt, csak éppen azt bizonyította számomra, hogy a módszer nemigen jelentheti a klasszikus szövegkiadási gyakorlat alternatíváját, mert nem képes olvasható szöveget létrehozni. E megszülető belátás aztán egyre inkább megszilárdult az újabb és újabb, különféle metodikákat követő genetikus és szinoptikus kiadások eredményei láttán.

Egyik oldalon ott voltak tehát a posztmodern szövegkritikai elméletek, amelyek komoly meggyőző erővel pozicionálták újra a klasszikus és az azt reflektáltabbá tévő modern textológia megközelítésmódjait és szövegfelfogását, a másik oldalon pedig az a tény, hogy mindez a szövegkiadási gyakorlatban nem képes testet öltetni, pontosabban: ami testet ölt belőle, az csak tudományos *vizsgálódásra* alkalmas, a szövegek felhasználói *olvasására* azonban nem (s akkor még nem beszéltünk a tudomány határain túli közönség szövegigényének kielégítéséről). Mindebből azonban nem az következett, hogy vissza kell térni a klasszikus textológia elméleti keretei közé, hanem az a belátás, hogy a posztmodern szövegfelfogás számára a könyv mint mediális közeg nem teljesen adekvát. Ahogy a klasszikus szövegkritika elemi módon a könyv lineáris és rögzített szervezettségű médiumában gondolkodik, úgy az ezt váltó elméletek dinamikus és hálózatszerű szövegfelfogása értelemszerűen egy hasonló jellemzőkkel bíró médiumban lehet

otthonos. A szövegkiadói gyakorlatnak az elektronikus közegbe való átlépése nem látszott elkerülhetőnek.

A váltás elvi indokoltságát viszonylag könnyű volt kimondani, a tényleges átlépés megvalósítása azonban bizvást nevezhető ugrásnak a sötétbe. A literátus ember gondolkodása századok óta papíralapú, az e médium által hordozott szöveg jellegzetességei alakították a tudás létrehozásának és elsajátításának mechanizmusait, az e szövegfelfogást revidáló elméleti szövegek maguk is ilyen szerveződésűek. Az elektronikus közeg életideje mindehhez képest pillanatként fogható fel csupán, az IT-ágazat másfél éves megújulási ciklusai sem feledtethetik e tényt. Ebből következően tehát papíralapon formálódott gondolkodásmóddal kellett, kell az új közeggel adekvát szövegszemléletet megvalósító kritikai kiadások létrehozásához fogni, még hozzá úgy, hogy a közeg maga is folytonosan alapvető változások sorozatán megy keresztül. Az elektronikus kiadás tervezésének idején, mintegy jó évtizeddel ezelőtt még nem voltak láthatóak azok a feltételek és lehetőségek, amelyeket ma figyelembe tudunk és figyelembe kell vennünk, s nyilvánvalóan ugyanez lesz elmondható egy további évtized múlva a mai állapotokra nézve. Csakhogy akkor hogyan is lehet elektronikus kritikai kiadás létrehozását tervezni, amely definitíve időtállóan készül?

Az, hogy az elektronikus közeg sajátossága a folytonos megújíthatóság, csak bizonyos mértékig jelenthet megoldást, elsősorban az új eredmények érvényesítésében, a fenntarthatóság szempontjából ez épphogy a bizonytalanságot növeli. A platform megválasztásáról, vagyis a hardver- és szoftverkörnyezetről, a hordozóról, a jelölőnyelvi struktúráról való döntések nem korrigálhatóak részlegesen, az ilyen természetű módosítás lényegében lecserélést jelent, s ez az addig elvégzett kutatómunka eredményeinek valamilyen konvertálását vagy az egész újrakezdését teszi szükségessé. Erre mi is rákényszerültünk. Kezdetben Folio adatbázis-formátumban, a Folio programcsomag által kínált grafikus felületen kezdtünk tervezni és építkezni, DVD-megjelenésben gondolkodva, nem kis mértékben a mintaként is használt Goethe- és Musil-kiadások hatására. Utóbb azonban a programcsomag megrekedt és gazdátlaná vált, s már a készítés fázisában lévő első DVD, a

Csokonai hangzó kiadás megjelentetése is nagy nehézségekbe ütközött.

Az új platform megválasztásában az új lehetőségek mellett a fenntarthatóság lehető biztosítása játszott döntő szerepet. Úgy tűnt (s tűnik még most is), hogy a TEI-XML jelölőnyelvi struktúra egyfajta szabványként kezd funkcionálni, így célszerű ahhoz igazodni, s hálózatos kiadásban gondolkodni. Az informatikai környezetet a Debreceni Egyetemi és Nemzeti Könyvtár biztosítja, amely rendelkezik a szükséges eszközökkel és tudással, s adatbázisai sorába fogadva a mi kiadásunkat, gondoskodik folyamatos karbantartásáról. Ez, vagyis az integrálódás egy professzionális nagy intézményi rendszerbe, jelenleg a fenntarthatóság garanciájának látszik. A kezelőprogram kutatócsoportunk informatikusának fejlesztésével készült és fejlődik folyamatosan, egyrészt hogy az üzleti környezet változása ne kényszerítse ki a munka ismételt újrakezdését, másrészt pedig hogy biztosíthassuk a kétféle szakértelem, a kutatói és az informatikai egyidejű és teljes értékű jelenlétét. Sok persze a 'tűnik', 'látszik' ebben a leírásban, ami a távlatok szempontjából nem feltétlenül biztató, de az elektronikus kiadások területére való átlépés ezzel együtt sem kerülhető el.

Az elektronikus kritikai kiadással való kísérletezés jelenleg valójában nem egy új területre való átlépést jelent, hanem sokkal inkább egy ténylegesen még *nem létező* terület kialakítását, minden viharos gyorsaságú technológiai fejlődés ellenére is, s minden kísérletező számára egyaránt, még ha azok egymásnak valamelyest előzményei is. A fenntarthatóság bizonytalanságai mellett ez legfőképpen abban nyilvánul meg, hogy a szükséges, teljes értékű, együttes szakmai és informatikai tudás jelenleg nemhogy fejlesztői, de felhasználói szinten sincs meg szélesebb körben. A jelenlegi kutatói nemzedékek többségében az informatikai látás még nem a kutatói kompetenciákkal együtt alakult ki: utólagosan, valamely szinten sajátta tett látásmódról van szó csupán. A textológiai munka azonban ma már kutatócsoporti szerveződésű, s ebből nem maradhatnak ki e nemzedékek, nem veszt el kutatói tapasztalatuk az elektronikus kiadások számára. A probléma technológiailag áthidalható különböző általánosan használt grafikus felületek adaptálásával (ezt meg is valósítottuk), szemléletileg az át-

menet hosszabbnak ígérkezik. Az elektronikus közeg sajátosságaihoz alkalmazkodó, azt kitölteni szándékozó elektronikus kiadások létrehozásának törekvései még jó ideig csupán folytonos és nem rendszerszerű *elszakadásként* értelmezhetőek a sajátta tanult klasszikus szövegkiadói szemlélettől és gyakorlattól, valamint annak közegétől, a papírtól.

(a főszöveg szétbontása)

A klasszikus szövegkiadói szemléletnek mintegy a megtestesítője a főszöveg, nem csoda hát, ha a posztmodern elméletek kritikája legfőképpen erre irányult, vagy még inkább: a főszöveg státusán csapódott le. A kritikai kiadás feltárja és feldolgozza az összes elérhető forrást, de közülük kiválasztja a különböző szempontok (leginkább az *ultima manus* elve) alapján legjobbnak ítélt szöveget, amely a közlés alapja lesz. Az alapszövegen a kiadó által végrehajtott javítási műveletek során készül el aztán a főszöveg, amely a legjobb szöveg státusára tart igényt, s így mint a „mű” ideális alakja a „művet” magát reprezentálja a továbbiakban. E főszöveg kerül közlésre, s minden más az ehhez csatolt jegyzetben kap helyet. A szövegkritikai jegyzetek alapvetően három típusba sorolhatóak: jelentik a sajtó alá rendező által az alapszövegen végrehajtott emendálásokat feltüntetését, a szerző forráson végzett javításainak rögzítését, valamint a további források alapszövegtől való eltéréseinek regisztrálását. A főszöveg–jegyzet eme hierarchikus kettőssége így valójában elrejtja a „mű” forrásainak (lehető) sokféleségét, s a főszöveg alapvetően megkonstruált jellegét. A „mű” genetikus szemlélete éppen ezt, a főszöveg hatalmát támadja a változatok egyenrangúságának hangsúlyozásával és a kiadó szerepének reflektálttá tételével.

Közben magának a hagyományos textológiai gyakorlatnak a problémái is aláásták a főszöveg pozícióit. Az *ultima manus* elve nem mindig alkalmas az alapszöveg kiválasztására, sok változat esetén akár több főváltozat közlése is indokolható, ami már önmagában kikezdi a „művet” reprezentáló főszöveg egyeduralmát. Nem mindig lehet lemondani egyébként alapszövegnek nem nagyon alkalmas (például rossz helyesírással másolt) forrásokról,

amennyiben egyedülként őriznek meg más, autentikusabb forrásokból hozzáférhetetlen szövegrészeket. A csak ilyen forrásban fennmaradt szövegek esetén pedig felvetődik a kérdés, hogy érdemes-e ezeket a kritikai kiadások betűhűsége szellemében a főszöveg hatalmával felruházni, illetve ha nem, mekkora legyen a hatóköre a sajtó alá rendezői javításoknak. Az első esetben továbbörökítődik e források gyarló írásmódja is, s épp a nyilvánvalóan nem autentikus, romlott formában kanonizálódik a szöveg, nagyobb mértékű kiadói javítások esetében pedig a sajtó alá rendező mintegy társszerzővé lép elő. Ez főleg a régi korszakok problémája, de példának okáért a nyomtatás és az írógép idején sem ritka a rövid ékezetes betűkészletek és klaviatúrák által okozott helyesírásromlás.

Egy alapszöveget kiválasztani, s abból főszöveget készíteni tehát a klasszikus textológiai gyakorlaton belül is rendkívüli nehézségeket jelenthet, a kérdés csupán az, hogy a nehézségeket a textológiai munka elkerülhetetlen velejáróinak tekintjük, avagy (emellett) rendszerhibának is. Ez utóbbi esetben az alapelvek felülvizsgálata is szükségessé válik, s e ponton lépnek működésbe a posztmodern textológiai szemlélet belátásai. Mindez azonban nem feltétlenül eredményez hatékony megoldásokat a textológiai gyakorlatban, fentebb már szóltam arról, hogy a genetikus kritika jegyében készült kiadói próbálkozások során nem jött létre igazán olvasható szöveg, s ebben a mediális közeg sajátosságai játszanak döntő szerepet. Amikor tehát az elektronikus kritikai kiadás készítésének gondolata felmerült, az egyik legígéretesebb lehetőségének éppen a főszöveg-kényszer megszüntetése tűnt, hiszen nem volt szükségszerű, hogy egyetlen (vagy nagyon korlátozott számú) szövegforrás közlésében kelljen gondolkodni, a tér nyitva állott akár az összes forrás teljes szövegű feldolgozására, illetve a forrásszövegek megsokszorozására. Elsőként egy fogalmi hármasság körvonalazódott a tér kitöltésére, az olvasószöveg–kritikai szöveg–genetikus szöveg hármassága.

A *kritikai szöveg* az alapjául szolgáló forrás betűhű átírását és szövegkritikai feldolgozását jelenti önálló szövegben, beleépítve a sajtó alá rendező által szükségesnek ítélt emendálások jelzését is. Ezek a javítások már érvényesülnek az ugyancsak önálló *olvasószöveg*ben, amely egy szövegforrás megállapított, emendált szöve-

gét jelenti, szövegkritikai jegyzetek nélkül. Ez az a megtisztított, olvashatóvá tett szöveg, amely magában foglalja a sajtó alá rendező tárgyi és nyelvi magyarázatait is. A kritikai és az olvasószöveg tehát elválaszthatatlan párt alkotnak, két olvasható, de eltérő funkciójú szöveggé bontva azt, amit a főszöveg jelent, nem kis mértékben a szinoptikus kiadás inspirációja nyomán, ahogy azt az olvasószöveg-megnevezés (reading text) elég egyértelműen jelzi is. A lényeges eltérést a szinoptikus kiadáskonceptiótól a kritikai szöveg jelenti, amely mindig csak egy adott szövegforrásra vonatkozik, a változatok ugyancsak önálló kritikai szöveg-olvasószöveg-párban jelennek meg. Összegzésükre a *genetikus szöveg* szolgál, mely a változatként egymással kapcsolatba hozható (kritikai) szövegek összevető olvasását biztosítja, célszerűen táblázatos formában egymás mellé rendezve azokat (a terjedelmesebb szövegek és a szövegeltérések kiemelésének problémájára később, a szövegszekvencia fogalmánál térek ki).

E fogalmi hármasság kialakulása óta stabil alkotóeleme készülő elektronikus kiadásainknak, de egy idő után nyilvánvalóvá vált, hogy a főszöveg hierarchiája helyébe léptetett alakulástörténeti megközelítés további pontosításokat kíván, a genetikus szöveg belső viszonyainak leírásához differenciáltabb fogalmi hálóra van szükség. Az alapegység a *szövegforrás* maradt (melynek kritikai és olvasószövege van), ez egy fizikai léttel bíró (kéziratos vagy nyomtatott) dokumentum. Minden szövegforrás megőriz egy vagy több *szövegállapotot*, annak megfelelően, hogy egy vagy több fázisban formálódott. A különböző, de egymással szövegszerűen összefüggő szövegforrások szövegállapotai összevethetőek, s lehetnek egyezőek vagy különbözőek. A különbözőnek minősített szövegállapotok *szövegváltozatokat* képeznek, amelyek önálló fizikai léttel nem bírnak, tehát a szövegváltozat viszonyfogalom, egy-egy szövegváltozat az alakulástörténet egy-egy fázisát jelöli. A szövegváltozatok együttese jelenti a *szövegidentitást*, azt a virtuális egységet, amely a különböző változatokban megnyilatkozik minden lényegi eltérés ellenére is. A genetikus szöveg valójában e szövegidentitás megtestesülése, az alakulástörténet olvashatóvá tétele.

A főszöveg elvi és gyakorlati problémáinak megoldására így szép lassan kiépült egy differenciált fogalmi háló, s közben, szin-

te észrevétlenül, lebomlott a főszöveg-hierarchia is, s helyén egy új kiadási elv, a szövegforrás alapú kiadás gondolata formálódott meg. A szövegforrások jelentőségének fokozatos felértékelődése, elvi egyenértékük kimondása szükségszerűen, de nem egyenes vonalúan és közvetlenül vezetett el egy ezt radikálisan felvállaló kiadás tervéhez, noha erre az elektronikus közeg nyilvánvalóan eleve alkalmas volt. A papír nemcsak a terjedelmet korlátozta, de visszafogta a belőle való kibontakozást is az ott, abban a közegben érvényes elvek, technikák és technológiák megkötő ereje által. Aztán eljött a pillanat, amelyben nyilvánvalóvá vált, hogy a szövegforrás körül kiépült fogalmi háló valójában leváltotta a főszövegre épülő kiadási elvet, s hatása nem csak az elektronikus közegre terjed ki, még ha igazából csak ebben otthonos. Mindez azonban számos további kérdést vetett fel.

(a kiadás szerkezetének átalakítása)

Egy szövegforrásokra épülő kritikai kiadás még hangsúlyozottabban exponálja azt a problémát, amely már a főszövegközpontú kiadásokat is feszítette, nevezetesen, hogy hogyan lehet elrendezni az anyagot. A kritikai kiadások túlnyomó többsége hagyományosan a kronológiai elvet követte, ez szabta meg a belső szerkezetet, széttagolva például a szerző által összeállított ciklusok, kötetek anyagát, noha egyre nyilvánvalóbbá vált ezek egyben tartásának a jelentősége. A kronológiai elv is korlátozottan érvényesülhetett azonban egy életműkiadásban, hiszen a műnemek szerinti kötetbeosztás felülírta ezt, ráadásul a határesetek (az olyanok, mint a vers levélben vagy a kevert műfajú mű) miatt sokszor némileg önkényes döntéseknek kellett születniük, s nem volt elkerülhető az újraközlés sem. Csokonai műveinek népszerű kiadásában megpróbálkoztam a ciklusok egyben tartásával és kronológiai rendbe illesztésével, illetve a fellelhető szövegforrásoknak (a terjedelmi korlátok miatt legalább címszerű) jelzésével és összelinkelésével, az alapvető műnemi tagolásnak azonban nem látszott alternatívája. A papír mint mediális közeg minden szövegforrásnak *rögzített helyet* jelöl ki egy *lineáris* *rendben*, így a szövegforrásokat előtérbe állító, számukat növelő kiadási elv e

közegben a nyilvánvaló előnyök mellett a kiadói nehézségeket is fokozza.

Nem oldja meg automatikusan e gondokat az elektronikus kiadás sem, még ha adatbázis-szerkezetben készül is. Az általunk jó ideig használt Folio-platform adatbázisra épült, de ezen az alapon lineáris szerkezetet hozott létre, meg is jelenítve azt a bal oldali böngésző menüsávban. A szövegforrások helye itt is rögzített volt (noha a mozgás közöttük könnyű és kézenfekvő), s ugyancsak megmaradt a végleges besorolási kényszer, a döntés arról, hogy egy-egy szövegforrás hol jelenjen meg a kiadás egészén belül. A szövegforrás alapú kiadás koncepciójának következetes érvényesítése azonban kikényszerítette magának a lineáris szerkezetnek a revízióját, megszüntetve ezáltal az egyes szövegforrások kiadáson belüli rögzített helyét. Ez meghatározó lépést jelentett a mediális közegek közötti váltásban. Az egységes és stabil kiadási szerkezet helyébe a *belépési profilok* léptek, amelyeken keresztül a felhasználó a maga számára definiálhatja azt a rendet, amelyben a szövegeket olvasni kívánja. A belépési profilok készülő elektronikus kiadásaink előre meghatározott, állandó elemei, de hogy egy adott kiadásban éppen mely belépési profilok szerepelnek, az a kiadandó anyag jellegétől függ.

A menüben tehát nem egy lineárisan rögzített struktúra fő fejezeteit jelző megnevezések találhatók, hanem olvasási opciók. A felhasználó dönthet, hogy a kiadásban hozzáférhető szövegeket kronológiai, avagy betűrendben, műnemi-műfaji felosztásban, a szövegforrások típusai, jellege szerint közelíti meg, illetve választhat speciális böngészési szempontokat is, ha például a fordításokat vagy a levelezést akarja vizsgálni. A kiválasztott opció aztán újabb és újabb választási lehetőségeket kínál, fokozatosan szűkítve a halmazba tartozó szövegek körét, mígnem eljuthatunk az éppen olvasni kívánt egyedi szövegforráshoz. Ha viszont mondjuk egy versciklus vagy egy fizikailag egybetartozó, de ciklusként nem értelmezhető kéziratcsomó tanulmányozása a célunk, akkor azt kiválaszthatjuk mint *szövegforrás-csoportot*, mely a kiadás alapegységét képező szövegforrásokból definiált nagyobb egység. (A szövegforrás-csoport abban tér el a szövegidentitástól, hogy ez utóbbi által összefogott szövegforrások között genetikus természetű kapcsolat van, míg a szövegforrás-csoport esetében a szerzői

kompozíciós szándék vagy a forrás fizikai adottsága a csoportképző elem.)

E belépési profilokat, azaz opcionális olvasási szerkezeteket kínáló kiadás az alapegységét jelentő szövegforrások adatbázisára épül, melyben minden egyes szövegforrás meghatározott *nómenklatúra* szerinti leírása is megtalálható. E metaadatokból generálódnak a kiadás egésze szintjén a belépési profilok, az egyes szövegforrások szintjén pedig a *szövegforrás-navigátor* adatai. Minden szövegforráshoz tartozik ugyanis egy táblázatba foglalt adatsor, melyben megtalálhatóak a forrás lelőhelyére, típusára (például nyomtatott vagy kéziratos és ezek altípusai), jellegére (önálló, csoportos, kéziratcsomó része), keletkezési idejére vonatkozó alapadatok, illetve új sorokban az adott forrással szövegállapotukban egyező *társszövegforrások*, illetve a forrástól szövegállapotukban különböző *szövegváltozatok* adatai is (ha vannak). További opciók is lehetnek, úgymint fordítások esetén az eredeti mű adatai vagy különféle kapcsolatok jelzése (például levelezésnél), itt lehet váltani a kritikai és az olvasószöveg, valamint a genetikus szöveg között, s innen érhetőek el a forráshoz tartozó szöveges magyarázó jegyzetek is. Hasonló funkciójú a szövegforrás-csoportokhoz tartozó navigátor is.

A szövegforrás-navigátor már a Folio-platformra épülő, lineáris szerkezetű kiadáskonceptióban is megvolt, éppen egy ugyanilyen platformon készült Goethe-kiadás adta hozzá az ötletet. Igazi funkcióját azonban csak az adatbázis-szerkezetet teljes következetességgel megvalósító, szövegforrás alapú kiadásban nyerte el, mikor is az opcionális olvasás lehetőségével a kiadás szintjén megszűnt a rögzített rend, s a linearitás helyébe a hálózatos szerkezet lépett. A szövegforrás mint alapegység különböző halmazok részeként jelenhet meg a felhasználó választása szerint, s ezzel az olvasás éppen aktuális helyének érzékelése és kezelése (mely egy könyvben elemi adottság) megoldandó problémává válik. A kiadás egészének szintjén részben a menü, részben a halmazok hierarchiáját ágrajzban megjelenítő fejléc lehet a megoldás, míg az egyes szövegforrás esetében a navigátor jelöli ki annak pozícióját a hálózatos szerkezetben. A szövegforrás-navigátor (s a szövegforrás-csoport navigátora) így hálózati csomópontként funkcionál, ahonnan a szövegforrás (vagy szövegforrás-csoport) felől szemlél-

hetők és érhetőek el a hálózathoz egyáltalán belátható tér más csomópontjai, az ugyancsak magukban álló szövegforrások (illetve szövegforrás-csoportok) navigátorai.

(a szövegforrások szegmentálása)

A szövegforrás mint e kiadáskonceptió elemi egysége alapesetben megőrzi lineáris szervezettségét. Úgy is mondhatjuk, ez őrzi meg egyedül a 'könyv' mediális sajátosságait ebben az adatbázisra épülő hálózatos szerkezetben, a megsokszorozódó források ellenére is. De csak alapesetben, mert a kiadásnak vannak olyan részei, amelyekben elkerülhetetlen ennek az elemi egységnek a *szegmentálása*. A levelezéskiadások készítőinek például alapvető gondja, hogy egy-egy levél egyrészt lineárisan szervezett egységet képez ugyan, másrészt viszont egymást követő témái nem feltétlenül ezen egységen belül, pusztán egymásra vonatkoztatva értelmezhetőek, hanem inkább más levelek kapcsolódó részeivel összefüggésben. Ebből következően megoldandó feladat az így kialakuló, a szövegforrások részeit összefűző hálózatos szerkezet láthatóvá tétele, ami egy könyvben elsősorban a jegyzetekben valósítható meg, de csak bonyolult ide-oda utalásokkal, rendkívül nehézkesen és kevésbé átláthatóan. Az elektronikus közegben lehetőség nyílik arra, hogy egy-egy levélnek a lineáris egységen belül létező elemeit elkülönítsük, ezeket összekapcsoljuk más levelek tartalmilag érintkező szövegelemeivel, s egységes magyarázattal ellátva együttolvashatóvá tegyük azokat. (Hasonló elvet valósít meg a tárgyi és nyelvi magyarázatok integrált adatbázisa is, mert a különböző szöveghelyek így összekapcsolhatóvá és kereshetővé válnak.) Vagyis az egyik olyan terület, ahol szükséges a szövegforrás mint a linearitást őrző alapegység szegmentálása, a mikrohálózatos természetű tartalmi kapcsolatokban fedezhető fel.

A másikat a szövegek összevethetőségének a biztosítása jelenti, hiszen, mint korábban említettem, a terjedelmes szövegforrásokból generált genetikusan szöveg nem feltétlenül képes aprólékos összehasonlító vizsgálatokat megalapozni, vagyis összevethető egységekre kell bontani azokat. A harmadik területet az egymásba fonódó szövegforrások kezelhetősége jelenti, vagyis mikor

például egy mű vagy egy levél mint önálló szövegforrás tartalmaz egy verset, ami tehát része annak, de amelyet önálló szövegforrásként is meg kell jeleníteni a kiadásban. (Egyébként a szerzői ciklusok vagy a kéziratcsomók mint önálló szövegforrás-csoportok megképzése is a szegmentálás technológiájával történik.) A szövegforrások szegmentálása persze bizonyos mértékig óhatatlanul önkényes. Hogy melyek egy levél fő témái vagy melyek a szövegforrások egymással összevethető főbb elemei, alapvetően biztonsággal megítélhető, a szövegforrás-részeket azonban karakterpontossággal kell kijelölni, s e téren az esetek nagy részében több adekvát megoldás is lehetséges. A szegmentálás tehát az anyag sajátosságai miatt egyszerre elkerülhetetlen és elkerülhetetlenül önkényes valamelyest. A szöveg kiadójának döntése, melyet vállalni kell és láthatóvá kell tenni, mint minden hasonló szerkesztői beavatkozást.

A szövegforrások szegmentálásával jönnek létre a *szövegforrás-részek*, egy szövegforrás-rész tehát egy szövegforráson belüli egy szövegegység. A szövegforrás-részek a kritikai szövegekben szövegszekvenciákhoz, az olvasószövegekben szövegmezőkhöz kötődhetnek (de, s épp ezért a szövegforrás-részek határai nem feltétlenül esnek egybe a kritikai és az olvasói szövegben). Az egy szövegidentitáshoz tartozó kritikai szövegek egymással szövegszerű kapcsolatban lévő szövegforrás-részei *szövegszekvenciát* alkotnak, s ezeket a szövegszekvencia-kapcsolóval lehet láthatóvá tenni. A szövegszekvencia a szövegek összevetésének, a szövegalakulás feltárásának eszköze, így a *kritikai szövegek*hez kapcsolódik, azok által jeleníthető meg. A különböző olvasói szövegek egymással tartalmi kapcsolatban lévő szövegforrás-részei (és akár önálló, teljes szövegforrások is) *szövegmezőt* alkotnak, melyet a *szövegmező-navigátor* kezel. A szövegmezőt tehát tartalmi elemek képezik meg, az értelmezés eszköze, épp ezért az *olvasószövegek*hez kötődik.

Egy-egy szövegmezőhöz összefoglaló jegyzet, vagyis jegyzetmező kapcsolódik, mely tartalmilag a szövegmezőbe sorolt szövegforrás-részekhez, szövegforrásokhoz kötődő háttérinformációk összefoglalása. A szövegmezők, melyek maguk is szövegszegmentumok nemlineáris halmazai, további hálózatokba szerveződnek, *életrajzi és történeti kronológia* generálható standard szerkezetük

alapján, valamint *eseménysorok*, melyek az egymással tartalmi összefüggésben lévő szövegmezők olyan halmazai, melyek hosszabb időtávot fognak át (egy szövegmező több eseménysorhoz is tartozhat). Az eseménysorok különféle típusúak, lehet például egy időben elhúzódó, több egymásra épülő szakaszban folytatott vita, amely így több különböző, de egymással mégis szorosan összefüggő szövegmező kapcsolatba léptetését igényli. Ezek közé tartozik egy levélben vagy önéletírásban kommentált vers alakulástörténete, s az eseménysorokhoz hasonló szerkezetűek a motívumok, toposzok konkordanciáit feltáró mezőstruktúrák is.

A szövegmező mint a lineáris szerveződésű szövegeket átszövő nemlineáris struktúra embrionális formában éppen a konkordancia-probléma kezelésére került képbe, már a Folio-platform próbaverzióiban. Ebből bontakozott ki a *Pályám emlékezete* című Kazinczy-önéletírás könyv formájú kiadásában alkalmazott módszer, mely a szövegforrásokat szegmentálta, az így képzett egységeket pedig a margón lévő oldalszámokkal (tulajdonképpen linkekkel) összekapcsolta és egyesített jegyzetekkel látta el. A könyv elektronikus kiadássá adaptálása pedig a módszer kiterjesztő átdolgozásához, a fogalmak újradefiniálásához és új fogalmak bevezetéséhez vezetett, ami végül azt az egységes értelmezési keretet adta ki, melyet az imént röviden leírtam. Mindeközben a folyamatosan felmerülő problémák megoldásának belső logikáját követve ráébredtünk pozíciónk alapvető megváltozására. A szövegforrások egységének megbontása és a szövegforrás-részek mezőstruktúrákba rendezése az elektronikus közeg radikálisan új szövegszerveződését juttatja érvényre, amely radikálisan új olvasásmódot kíván. Itt nyílik meg a tér az elektronikus kritikai kiadás saját-szerű kiteljesedésére, a csak itt és csak így elérhető új tudás generalására, de ez egyben megkívánja a könyvből sarjadzó, saját-tá tanult gondolkodásmód lényegi átprogramozását is.

Mindaz, amivel foglalatostkodunk az elektronikus kritikai kiadások létrehozása kapcsán, beilleszkedik abba a nagy olvasástörténeti váltásba, amely korunkban végbemegy. Az éppen húszesztendő internet világában felnövekvő mai fiatal nemzedékek egészen más kulturális mintázatokat követnek a tudás létrehozásában és el-

sajátításában, mint ami eddig századokon át érvényben volt. Az elektronikus kritikai kiadás, ha következetesen alkalmazkodik közegéhez, már e mintázatokat követi, még ha készítői jobbára a korábbi közeg tudásszerkezetében nevelkedtek is, s attól törek-szenek elszakadni kitérőkkel teli munkájuk során. Jól hangzana épp ezért, ha egyfajta összegzésként a „papír”-tól a „képernyő”-ig vezető útról lehetne beszélni, csakhogy ez így nem lenne igaz: az út egyik alapvető tanulsága, hogy a kettő nem játszható ki egymás ellen, viszonyuk nem lehet vagylagos. Épp különeműségük miatt másra jó, másként használható egy kritikai kiadás papíron és másra jó, másként használható képernyőn: mindkettőre szükség van. A „papír”-tól el kell jutni a „képernyő”-ig (és a másik irány-ból úgyszintén meg kell tenni az utat), de csak hogy mindkét közeg otthonos és kézhez álló legyen.